

LEGENDA O SV. HILARIONU OPATU U HRVATSKOGLAGOLJSKIM BREVIJARIMA

Vesna BADURINA-STIPČEVIĆ, Zagreb

Sv. Hilarion Opat pripada prvim kršćanskim pustinjacima, koji su se u 3. i 4. stoljeću pred jakim progonima sklanjali u pustinje tadašnjih rimskih provincija Egipta, Sirije i Palestine. Ondje su u prvo vrijeme pojedinačno živjeli, a ubrzo i osnovali cenobitske zajednice. Hilarionov životopis *Vita s. Hilarionis abbatis* napisao je Jeronim koji je sastavio i druge dvije pustinjačke biografije, o sv. Pavlu prvom pustinjaku (*Vita s. Pauli primi eremita*)¹ i o monahu Malku (*Vita Malchi monachi captivi*). Ove Jeronimove *Vitae Patrum* bile su već u antici, a osobito u srednjem vijeku vrlo popularne i često prepisivane podjednako u Istočnoj i Zapadnoj crkvi, tako da su umnogome utjecale na razvoj kršćanske hagiografije.² U srednjem vijeku činile su sastavni dio kompilacijskih zbirki *Vitae Patrum*, koje su sadržavale životopise pustinjaka i pustinjakinja raznih autora.

¹ Ova je legenda potvrđena u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti u pet glagoljskih tekstova grčke i latinske provenijencije. Svi su tekstovi kritički izdani u knjizi: V. Badurina-Stipčević, *Hrvatskoglagoljska legenda o svetom Pavlu Pustinjaku*, Znanstvena biblioteka Hrvatskoga filološkog društva, 22, Zagreb 1992.

² R. Aigrain, *L'hagiographie, Ses sources — Ses méthodes — Son histoire. Avec un complément bibliographique par R. Godding.* («Subsidia hagiographica» 80), Bruxelles, 2000, str. 160. O popularnosti ovih tekstova govore i podaci da je iz razdoblja do 12. stoljeća sačuvano 128 latinskih legendi o sv. Pavlu Pustinjaku, te 93 legende o sv. Hilarionu i 94 o monahu Malku. Usp. J. F. Cherf, *The Latin Manuscript Tradition of the Vita Sancti Pauli u: Studies in the Text Tradition of St. Jerome's "Vitae Patrum"*, (ed. W. A. Oldfather), The University of Illinois Press, Urbana 1943, str. 65.

Legendu o Hilarionu Jeronim je napisao u vrijeme boravka u Betlehemu između 382. i 396. godine, dvadesetak godina nakon opatove smrti. Drugih izvora o Hilarionu ima malo: prema Jeronimu, i Epifanije sa Salamine napisao je elogij posvećen Hilarionu, koji je nažalost izgubljen, a ono što o Hilarionu bilježi Sozomen u *Historia ecclesiastica* (III,14; V,10,15) većinom se podudara s Jeronimovom *Vita*. U antici se sumnjalo u povijesnu autentičnost Jeronimove legende, pa i u stvarno postojanje samoga Hilariona, no danas većina hagio-grafa smatra Hilariona povijesnom osobom.

Latinski Hilarionov životopis vrlo je rano preveden na grčki i orijentalne jezike, armenski i koptski. Njegov je kult na Istoku bio osobito razvijen, i to u Antiohiji, Jeruzalemu, Aleksandriji, Konstantinopolu, Moskvi. Na otoku Cipru dugo je vremena postojala tvrđava sv. Hilariona, u kojoj je obitavao i gdje su, vjerovalo se, bile smještene njegove relikvije. I na Zapadu je njegovo štovanje bilo razvijeno. Prema nekim potvrdama, u vrijeme Karla Velikoga tijelo mu je preneseno u Duravel u Francuskoj. Na tome lokalitetu doista ima indicacija o postojanju arhaičnoga kulta, ali sam prijenos relikvija sadrži elemente legende. U Bedinu i Rimskom martirologiju slavi se 21. listopada (dan smrti) kao blagdan sv. Hilariona (kasnije je na isti datum dodan i blagdan sv. Uršule).³ Ikonografski je sv. Hilarion predstavljen kao starac, pustinjač s dugom bradom, gol ili u odjeći od kože, s knjigom u ruci, kako nastupa protiv zmaja.⁴

Hilarion, osnivač palestinskoga monaštva, rođen je 291. godine u selu Tabatu, blizu Gaze u kući poganskih roditelja koji su ga poslali na studij u Aleksandriju. Nakon preobraćenja sam je otišao u pustinju u nastojanju da upozna pustinjački način života. Nakon petnaest godina vratio se u domovinu, svoje je nasljedstvo podijelio siromašnima i povukao se u samotnički život blizu Majume. Živio je u strogoj askezi i stalnoj molitvi, ali je glas o njegovim čudesnim iscjeliteljskim sposobnostima i oslobađanjima od demona privlačio sve veći broj znatiželjnika, tako da je bio prisiljen često mijenjati prebivališta. Najprije je otišao u Egipat, pa u Libiju, zatim na Siciliju i u Dalmaciju. Konačno je stigao na Cipar gdje je 371. godine, u dobi od osamdeset godina, preminuo. Tijelo mu je učenik Esihije prenio u Gazu.

³ s. v. *Hilarion*, D. H. Farmer, *The Oxford Dictionary of Saints*, Oxford University Press, Oxford-New York 1992, 229; s. v. *Ilarione di Gaza*, *Bibliotheca Sanctorum*, Istituto Giovanni XXIII della Pontificia Università Lateranense, Roma 1966, t. VII, col. 731-735.

⁴ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva* (ur. A. Badurina), Sveučilišna naklada Liber-Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1985, 254.

Za boravka u Dalmaciji, u vrijeme potresa 365. godine u Epidauru (današnji Cavtat kod Dubrovnika), Hilarion je oslobodio stanovnike od velike zmijske zvane Boas (*quos gentili sermone Boas vocant*), koja je gutala ne samo stoku, nego i seljake i pastire. Snagom vjere svladao je i spalio zmijsku te žiteljima Epidaura usadio poštovanje prema kršćanstvu. Znanstveno tumačenje ovoga legendarnoga događaja pružio je koncem prošloga stoljeća glasoviti engleski arheolog Arthur J. Evans, koji je u tome vidio personifikaciju pobjede kršćanstva nad starim poganskim vjerovanjima.⁵ Legenda o sv. Hilarionu i zmijski ostala je u tome kraju živa sve do novoga doba: »Još krajem prošloga stoljeća pokazivala se u Cavtatu spilja gdje je taj zmaj živio, a na mjestu gdje ga je blaženi Hilarion spalio posvećena je od davnine crkva tom svecu (sv. Ilar), a nedaleko je selo Mlini, koje se spominje već u Jeronimovu *Životu blaženoga Hilarija*.«⁶ Legenda o Hilarionu i zmijski spominje se u mnogim usmenim pričama o sv. Ilaru u konavoskoj tradiciji, u dubrovačkim *Analima*, u *Historia Salonitana* Tome Arhiđakona, kao i u *Pavlimiru* Junija Palmotića.⁷ Ukorijenjenost Hilarionova svetačkoga kulta na dubrovačkome području znakovita je i po tome što je sv. Hilarion ondje jedini lokalni svetac.⁸ On je i titular župne crkve u Mlinima između Dubrovnika i Cavtata.

⁵ »Kako je interesantna ova personificirana pobjeda kršćanstva nad Kadmunovim i Eskulapovim obožavanjem zmijske u ranim danima Epidaura. Kako je sugestivno ovo vezivanje mjesne mitologije uz novu religiju!«, A. J. Evans, *Kroz Bosnu i Hercegovinu peške tokom pobune augusta i septembra 1875*, Sarajevo 1965, 306-307, cit. prema A. Stipčević, *Iliri*, Školska knjiga, Zagreb 1989, 151. Motiv zmijske u ovoj kršćanskoj legendi istraživači povezuju s razvijenim zmijskim kultom jugoistočnoga Ilirika. Iliri su u zmijski, staroj kulturnoj životinji, gledali svoju zaštitnicu, zmijska je bila čuvarica kućnoga ognjišta, simbol plodnosti, htoničko božanstvo. Kao plemenski simbol održala se i u vrijeme helenizacije i romanizacije ilirskih krajeva. Usp. A. Stipčević, *op. cit.*, 183-184; R. Katičić, *Illyricum mythologicum*, Antibarbarus, Zagreb 1995, 256-258.

⁶ Usp. R. Katičić, *op. cit.*, 257.

⁷ Usp. Lj. Marks, *Gledaj kako cavti! Konavoske predaje i legende*, »Dubrovnik« 1 (god. IX), Zagreb 1998, 19-43; M. Bošković-Stulli i Lj. Marks, *Usmene priče iz Župe i Rijeke dubrovačke, Hrvatska književna baština I*, Ex Libris, Zagreb 2002, 447-448 i 494. Zanimljivo je da se legenda o Hilarionu i zmijski nalazi i kod Aldhelma (umro 709.), kanterberijskoga đaka i prvoga anglosaksonskoga pisca. Usp. G. Praga, *La leggenda di S. Ilarione a Epidauru in Adelmo, scrittore anglo-sassone del VII secolo*, »Archivio storico per la Dalmazia« 25 (13), fasc. 147, 1938, 83-91; R. Katičić, *op. cit.*, 258.

⁸ A. Badurina i M. Tadić došli su do ovoga zaključka istražujući rasprostranjenost svetačkih patronata u Istri i na dubrovačkom području. U Istri pak nije potvrđen nijedan lokalitet

Hilarionov pustinjački lik i njegova uzorna monaška posvećenost privukli su i nadahnuli hrvatske crkvene pisce. Marko Marulić u opsežnom djelu *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum*⁹ na više od dvadeset mjesta, a više puta i u *Repertoriumu*,¹⁰ kao primjer kreposna života navodi Hilarionov pustinjački život, način isposničke ishrane te ističe mnoge osobine njegove duhovnosti. Marulić pripovijeda Hilarionove česte i vrlo neugodne borbe s napastima, njegovo odricanje od časti i slave i potpunu spremnost u trenutku smrti da napusti ovaj svijet. Hilarionovu legendu uvrstio je franjevac Franjo Glavinić u *Cviti sveti*h (1. izd. Venecija, 1628.), prvo sintetičko hagiografsko djelo u Hrvata. I kajkavski hagiografski pisac pavlin Hilarion Gašparoti, u svoju je obimnu hagiografiju *Cvet svete*h *iliti Življenje i čini svecev* (Graz, 1761.), u kojoj je skupio životopise svetaca koji se štiju »vu našem Horvatckem iliti Slovenskem orsagu«, unio i *Žitek s. Hilariona Opat*a na »dvajseti dan listopada«.

Podatke o štovanju sv. Hilariona nalazimo i u hrvatskologoljskim tekstovima. U kalendarima hrvatskologoljskih liturgijskih knjiga, misala i brevijara, Hilarion Opat štije se isti dan (21. listopada) kad i sv. Uršula i jedanaest tisuća djevica, npr. kao u kalendaru *II. Novljanskoga brevijara: S(ve)tie Ur'suli d(ê)-vi · ã · ĩ · ě · (=11 000) d(ê)vi. Ilariona op(a)ta is(povêdnika)*.

U gotovo svim hrvatskologoljskim brevijarima koji sadrže *Proprium sanctorum* za mjesec listopad na blagdan sv. Hilariona nalazi se oficij u njegovu čast. U toj službi čitaju se lekcije iz Jeronimove legende o Hilarionu (BHL 3879.). U odnosu na latinsku legendu, hrvatskologoljski tekstovi sadrže samo mali dio, od ukupno 47 glava latinskoga teksta brevijarska legenda sadrži cijelu 2. glavu, dio 3. i 4. glave, cijelu 9. i veći dio 10. glave.¹¹ Hrvatskologoljski tekst sadrži opis Hilarionova rođenja i školovanja, odlazak u pustinju i opis anahoretskoga života. Naša se legenda dobro slaže sa latinskim Hilarionovim oficijem u *Rimskom brevijaru (Breviarium de Camera)* tiskanom u Veneciji 1521. g., ali sadrži samo njegovu prvu polovicu.

posvećen sv. Hilarionu. Usp. A. Badurina-M. Tadić, *Hagiotopografija Istre i dubrovačkoga područja*, »Radovi Instituta za povijest umjetnosti« 12-13, Zagreb 1989, 59-63.

⁹ M. Marulić, *Institucija – De institutione bene vivendi*, I-III, Književni krug, Split 1986-87.

¹⁰ Marci Maruli, *Repertorium*, I-III, Književni krug, Split 1998-2000.

¹¹ U istraživanju sam se koristila latinskim tekstom izdanim u *Studies in the Text Tradition of St. Jerome's Vitae Patrum*, op. cit., 42-59, kao i u *Acta Sanctorum Octobris IX*, Bruxelles 1858, 43-58.

Nakon školovanja u Aleksandriji i preobraćenja Hilarion se uputio k sv. Antoniju da bi upoznao »redъ života ego i obiĉaê tegotu«. Nakon dva mjeseca vratio se kući, svoje je nasljedstvo podijelio, i u dobi od petnaest godina povukao se u pustinju. Hilarion se odijevao u kožnu haljinu, koju mu je poklonio Antonije i nosio je opanke. Svaki je dan nakon zalaska sunca jeo po petanest smokava. Stanovao je u maloj kućici, širokoj četiri i visokoj pet stopa, za koju u legendi piše »êko veĉe grobъ neže dom' vêruet' se«. Spavao je na goloj zemlji. Kosu je podrezivao samo jedanput u godini, za Uskrs. Molio se Bogu, recitirao je napamet psalme i Sveto pismo. Hrvatskoglagoljska Hilarionova legenda pripovijeda samo način i okolnosti njegovog života u pustinji, njezino je težište na Hilarionovu isposniĉkom, monaškom liku, a ne spominje ni njegovu brojna putovanja niti mnoga ĉudesa, pa ni spomenutu borbu sa zmijom.

Ukupno sedamnaest hrvatskoglagoljskih brevijara od 14. stoljeća do 1561. godine sadrže životopis sv. Hilariona. Devet brevijara, *IV. Vrbniĉki* (Vb₄) i *Vatikanski Borg. illir. 6* (Vat₆) iz 14. st., *I. Ljubljanski Ms161* (Lab₁) iz 1396. g., *II. Ljubljanski Ms163* (Lab₂) i *Humski brevijar* (Hum) iz 15. stoljeća, *Moskovski* (Mosc) iz 1442-43. g., *I. Novljanski* (N₁) iz 1459. g., *Vinodolski* (Kuk) iz 1485. g. i *II. Novljanski brevijar* (N₂) iz 1495. g. imaju dulje tekstove legende i sadrže tri lekcije. Ostali brevijari, *Brevijar Metropolitane 161* (MR₁₆₁) iz 1442. g., *Mavrov* (Mavr) iz 1460. g., *Vatikanski Vat. Slav. 19* (Vat₁₉) iz 1465. g., *Vatikanski Borg. illir. 10* (Vat₁₀) iz 1485. g., i tiskani brevijari, *Prvo-tisak* (PtBr) iz 1491. g., *Baromiĉev* (Bar) iz 1493. g. i *Broziĉev* (Broz) iz 1561. g. imaju kraće tekstove i sadrže samo dvije lekcije, tj. izostavljena im je posljednja u kojoj je opisan Hilarionov stan i naĉin molitve. *Pašmanski brevijar* (Pm) iz 14/15. stoljeća ima pak samo jednu lekciju.

U hrvatskoglagoljskim tekstovima vidljiv je utjecaj latinskoga predloška u poretku rijeĉi i strukturi reĉenice koji prate latinski red rijeĉi, npr: »Egda že roditela ego idolom' poddala se bêhota. roža êkože g(lago)let se cvêt ot tr'niê procvate« BrVb₄ 68d *cum haberet parentes idolis deditos, rosa, ut dicitur, de spinis floruit;* »Vraĉъ že se s' eterim' mnihom' vъ oтъĉystvo roditelju svoeju juže umr' všima ima niĉtože sebê ot imêniê ne ostavi« BrVb₄ 69b *reversus est cum quibusquam monachis ad patriam. et parentibus iam defunctis, partem substantiae fratribus, partem pauperibus largitus est, nihil sibi omnino reservans.*

I u leksiku postoji utjecaj latinskoga izvornika upotrebom posuđenica, npr. *roža, gramatikъ*. No, zanimljivije su rijeĉi koje nisu potvrđene u drugim hrvatskoglagoljskim tekstovima koji su ekscerpirani za izradu *Rjeĉnika crkvenosla-*

venskoga jezika hrvatske redakcije – *Lexicon linguae slavonicae redactionis croaticae*.¹² Ti su pak leksemi ovdje potvrđeni ranije nego u Akademijinu rječniku.¹³ Takva je npr. riječ *kožuħ* koja prevodi sintagmu *pelliceus ependytes* (kožni ogrtač), gdje je rijedak grecizam *ependytes* potvrđen samo u ovoj Jeronimovoj legendi.¹⁴ Prema P. Skoku¹⁵ *kožuh* je sveslavenska i praslavenska izvedenica na *-uh* od riječi *koža*. U *Slovníku jazyka staroslověnského*¹⁶ ova riječ nije potvrđena, Miklošičev rječnik¹⁷ sadrži primjer iz srpskoga Domentijanova *Života svetoga Save* iz 16. st., a Akademijin rječnik uz primjer iz djela M. Držića navodi i više primjera za *kožuh* iz narodnih pjesama i u rječnicima od Mikalje nadalje. Jednom je (Hb 11, 37) *kožuh* potvrđen i u Kašićevu prijevodu Svetoga pisma.¹⁸

I riječ *oponьkь* je među ekscerpiranom hrvatskoglagoljskom građom potvrđena samo u Hilarionovoj legendi (postoji varijanta *opanykь* iz drugoga izvora). U latinskome tekstu za *oponьkь* nema paralele, dok je naš prevoditelj u opisu Hilariona uz »*kožuħ* iměše« dodao »i oponci obuven«. U *Slovníku jazyka staroslověnského* riječ *oponьkь* ne nalazi se, dok Miklošičev rječnik¹⁹ bilježi potvrdu u srpskome prologu iz 14. stoljeća, a Akademijin rječnik²⁰ citira potvrde iz Belostenčeva i Jambrešićeva rječnika. I ova je riječ na jednome mjestu (Hb 11, 37) potvrđena u Kašićevoj *Bibliji*.²¹

¹² Usp. *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. – *Lexicon linguae slavonicae redactionis croaticae*, sv. 1, a-vrěď, Staroslavenski institut, Zagreb 2000.

¹³ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. 1-23, Zagreb 1880/1882-1975.

¹⁴ Usp. Ch. T. Lewis – Ch. Short, *A Latin Dictionary*, Clarendon Press, Oxford 1969, 650.

¹⁵ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, knj. 2., Zagreb 1972, 174.

¹⁶ *Slovník jazyka staroslověnského* – *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, Československá akademie věd, Praha 1958-1997.

¹⁷ F. von Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Wien 1963 (2. izd.), 296.

¹⁸ Usp. D. Gabrić-Bagarić, *Das Wörterverzeichnis zur Kašić-Bibel*, u: *Biblia sacra, Kroatische Bibel des Bartol Kašić, Biblia Slavica*, Paderborn-München-Wien-Zürich 2000, IV, 2,2, 258.

¹⁹ F. von Miklosich, *op. cit.*, 513.

²⁰ *op. cit.*, sv. 9, 21.

²¹ Usp. D. Gabrić-Bagarić, *op. cit.*, 308.

Istaknula bih i hrvatskologoljski prijevod nekih latinskih riječi, kojima se Jeronim koristi, a inače nisu često u upotrebi. Sintagma *sagum rusticum* označava poseban pokrivač od crvene tkanine kojim se omata mrtvo tijelo,²² a u našem je tekstu prevedena kao »vrêtiće uničičeno« (=prezrena, tj. jednostavna haljina). Riječ *smokva* koja obično prevodi lat. *ficus* ovdje prevodi lat. *carica*, što označava specijalnu vrstu smokava iz maloazijske pokrajine Karije. *Sitie* u značenju »sita, rogoz« prevodi lat. *iuncus* samo u Hilarionovoj legendi, dok druga potvrda ove riječi u hrvatskologoljskom rječničkom materijalu stoji za lat. *scirpus*. Za lat. *carex* (=šiš, rogoz) dolazi *popirь*, jedina potvrda u ekscerpiranoj građi.²³ Hrvatskologoljski tekstovi legende jedinstveni su u ovim prijevodnim rješenjima i ne postoje leksičke varijante, na temelju čega se može pretpostaviti da su hrvatskologoljske legende proistekle iz iste matice.

Tekstološku bliskost naših legendi potvrđuje i jedna prijevodna pogreška: u primjeru »vrêčičimь edinêmь im'že bê odêvaemь eže nikoliže vzdvizaše« *sacrum quo semel fuerat indutus numquam lavans*, glagol *vzdvizaše* (s varijantama *dvizaše* i *vzdvigāše*) prevodi lat. *levans* (=dizati) umjesto *lavans* (=prati). Moguće je da je ova pogreška postojala već u latinskom predlošku, iz kojega je prevođen hrvatskologoljski tekst.

Hilarionova legenda potječe iz samih početaka kršćanskoga monaštva, a u srednjemu vijeku bila je sastavni dio hagiografskih zbiraka *Vitae Patrum*. I hrvatska srednjovjekovna književnost, kako pokazuju književnopovijesna istraživanja, poznavala je prerade ove monaške literature. Tako su latinična *Žića svetih otaca* iz 14. stoljeća, zbirka pustinjačkih apoftegmata i sentencija, djelomičan prijevod latinskih zbiraka *Verba seniorum*.²⁴ A niz latiničnih hagiografskih legenda iz 17. stoljeća, koje su bile prijepis mnogo starijega predloška, napravljene su prema talijanskim tekstovima *Vitae Patrum*. Brevijarska Hilarionova legenda, kao i legenda o sv. Pavlu Pustinjaku, potvrđuju postojanje monaških *Vita* i u glagoljskoj sastavnici hrvatske srednjovjekovne književnosti.

²² Usp. Girolamo, *Vite degli eremiti Paolo, Ilarione e Malco*, ed. B. Degórski, Città nuova editrice, Roma 1996, 96.

²³ Postoji riječ *popira* za lat. *favilla* (=vruć pepeo).

²⁴ Usp. I. Petrović, *Hrvatski srednjovjekovni legendariji, Croatica Slavica Indoeuropea* (»Wiener Slavistisches Jahrbuch«, Ergänzungsband VIII, ur. G. Holzer), Wien, 1990, 188-189; Eadem, *Hrvatska i europska hagiografija, Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost*, HAZU-Školska knjiga, Zagreb 2000, 336.

Hrvatskoglagojski tekst Legende o sv. Hilarionu Opatu¹

IV. Vrbnički brevijar, 14. stoljeće, f. 68d-69c.

Na s(ve)t(a)go Hilariona² opata.

f. 68d Ilarion' rodom' ot sela Tabata³ iže⁴ blizъ grada Gaze palestinska-
go⁵ petъ⁶ miъ na južnu⁷ stranu⁸ postavleno⁹ otstoêše. Egda¹⁰ že rodi-
tela ego idolom' poddala se bêhota.¹¹ roža¹² êkože¹³ g(lago)let¹⁴ se
f. 69a cvêtъ¹⁵ ot tr'niê¹⁶ procvate.¹⁷ imaže¹⁸ posallnъ bisi¹⁹ v²⁰ Aleksandri-
ju²¹ kb²² eteru²³ gramatiku učiti. I tu vrême²⁴ tr'pe²⁵ i velike²⁶ hitrosti

¹ Kao osnovni izabrala sam tekst iz IV. *Vrbničkoga brevijara*, dok sam u kritičkom aparatu donijela varijante iz svih ostalih brevijara. Tekst sam transliterirala u latinicu prema načelima uobičajenim u objavljivanju glagoljskih tekstova. Slovo ПF prenosim kao j, H kao ê, Ѡ kao ju, W kao č, štapić kao ъ i apostrof kao '. Skraćene riječi razriješene su u okruglim zagradama, a ispuštena ili teže čitljiva slova u šiljastim zagradama. Interpunkcijski znakovi i velika slova slijede glagoljski original, ali su dodatno vlastita imena napisana velikim slovom. Znakom (!) označila sam evidentne pogreške u tekstu.

² Lariona MR₁₆₁ Lab₂ Bar Broz

³ Tabata] Tabeta Lab₂

⁴ iže] eže Vat₆ Lab₁ MR₁₆₁ Mosc Lab₂ Vat₁₉ Vat₁₀ N₂ Pt ki Mavr *add.* e(stъ) N₁ Hum eže e(stъ) Kuk Bar Broz

⁵ palestinskago] palatinъskago N₁ palitin'skago N₂ pelestin'skago Lab₂ palêtinskago Hum paletinsk(a)go Kuk Pt

⁶ petъ] ð Pm Vat₆ Lab₁ MR₁₆₁ Mosc Mavr Vat₁₉ Vat₁₀ N₁ Lab₂ Hum Kuk Pt Bar Broz

⁷ južnu] južnju Pm Hum Pt Bar Broz

⁸ stranu] stranju Pm

⁹ postavlenu] postavlennъ Pm Vat₆ Mosc Bar post(a)vl(e)nu Vat₁₀

¹⁰ egda] kada Broz

¹¹ bêhota] bihota Pm MR₁₆₁ Lab₂ Pt Bar Broz

¹² roža] roza Pm Lab₂ Pt Bar Broz rože Lab₁

¹³ êkože] êže Mosc eže Mavr N₁ N₂ Lab₂ Hum Kuk ka Lab₁ k(a)ko Broz

¹⁴ g(lago)let] govorit' Lab₁ Mavr Broz

¹⁵ cvêtъ] cvetъ MR₁₆₁ Mavr N₁ *add.* êže Lab₁

¹⁶ tr'niê] trna Pm Vat₁₀ N₁ Hum Pt Bar Broz trn'ê Mosc trsta Lab₂

¹⁷ procvate] prozebe Lab₁ MR₁₆₁

¹⁸ imaže] Nimaže Lab₁

¹⁹ bisi] b(ê)še Lab₁ bê Pm Vat₆ Mosc Vat₁₉ Vat₁₀ N₁ N₂ Lab₂ Hum Bar Broz bi Pt

²⁰ v] va Lab₁ N₁ Lab₂ vъ MR₁₆₁

²¹ Aleksandriju] Alêksan'driju Mavr N₁ Lab₂ Bar Broz

²² kb] *om.* Pt

²³ eteru] et(e)r(o)mu Broz

razuma²⁷ naukъ²⁸ priěť i²⁹ vkrat'cě³⁰ stan'ı.³¹ vzjublenъ³² vsěmi³³ i
gl(a)som³⁴ mešt(a)rstva³⁵ razumъn'.³⁶ I ot³⁷ vsěhъ³⁸ veči bē³⁹ sih⁴⁰
vêrue⁴¹ v g(ospod)a I(su)sa⁴² i vsa vola emu v' cr(ь)k(ь)veněem⁴³
sboriči⁴⁴ bē.

Slišav⁴⁵ že čьstno⁴⁶ ime Antonievo.⁴⁷ inъgdu⁴⁸ egda⁴⁹ vi-
dē⁵⁰ i⁵¹ primini⁵² drěvno⁵³ oblačilo.⁵⁴ dva⁵⁵ mēseca⁵⁶ u nego⁵⁷

²⁴ vrěme] *prae.* nēkoliko Vat₁₉ *prae.* mnogo N₁ vrime MR₁₆₁ Lab₂ Hum Bar Broz *prae.* va vrime Pt

²⁵ tr'pe] tr'pē Lab₁ Mosc Vat₁₉ N₁ N₂ Hum Kuk Pt Bar Broz trpi MR₁₆₁ Lab₂

²⁶ velike] velikie Mosc N₂ Bar Broz veliko Lab₁ Lab₂ MR₁₆₁

²⁷ razuma] *prae.* i Vat₁₀

²⁸ naukъ] ньукъ N₂

²⁹ i vkrat'cě stani ... razumъn'] *om.* MR₁₆₁

³⁰ vkrat'cě] vkrat'si Lab₂ vkrat'ci Kuk Pt vkrat'ci vrimeni Bar Broz

³¹ stani] stanъ Vat₆ Mosc stanii Vat₁₉ N₁ Hum stanîe Bar Broz

³² vzjublenъ] vzljublenъ Vat₆ Lab₁ Lab₂ Pm Mavr N₁ N₂ Vat₁₉ Hum Kuk Pt Bar Broz

vljublenъ Mosc vzljubl(e)ni Vat₁₀

³³ vsěmi] vsimi Pt Bar Broz

³⁴ gl(a)som'] g(lago)lemъ Lab₂ *loquendi*

³⁵ mešt(a)rstva] meštstva(!) Mavr moist(a)rst'va Lab₁ Vat₁₉ N₂ Kuk *arte*

³⁶ razumъn'] razumanъ Pm Lab₁ N₂ Lab₂ Kuk Pt Bar Broz razumnъ Vat₆

³⁷ ot] *om.* N₂ ota Pt

³⁸ vsěhъ] vsehъ Lab₂ vsihъ MR₁₆₁

³⁹ bē] b(i)si Vat₁₉ bēsnihъ otrěbae se Lab₁

⁴⁰ sihъ] *prae.* v' sēhъ Mosc *om.* Bar Broz

⁴¹ vêrue] verue MR₁₆₁ Vat₁₉ Vat₁₀ N₁ Lab₂ Pt

⁴² I(su)sa] *add.* H(rъst)a MR₁₆₁ Hum

⁴³ cr(ь)k(ь)veněem] cr(ь)kvenom' Pm Vat₆ Lab₁ MR₁₆₁ Mosc Vat₁₉ Vat₁₀ N₂ Lab Hum Kuk Pt cr(ь)kvěemъ Mavr crēkvenomъ N₁ crik'venomъ Lab₂ Bar Broz

⁴⁴ sboriči] zboriči Pm Vat₆ Lab₁ MR₁₆₁ Mosc Mavr Vat₁₉ Vat₁₀ N₁ N₂ Hum Kuk Pt Bar Broz zboričē N₁ sabran'i Lab₂

⁴⁵ slišav] *add.* ubo Vat₆ Mosc Sliša Bar Broz

⁴⁶ čьstno] častno Vat₆ MR₁₆₁ Pt Bar Broz čas't'noe Lab₁ N₂ Mosc N₁ Hum časno Lab₂

⁴⁷ Antonievo] Antonovo Vat₆ Mosc Аньтониево N₁ *add.* ide k nemu Lab₁

⁴⁸ inъgdu] inag'du Mosc Vat₁₀ N₁ Lab₂ Pt Bar Broz ineg'du MR₁₆₁ Vat₁₉ N₂ Lab₁ Hum Kuk

⁴⁹ egda] k'da Mavr kada Broz

⁵⁰ vidē] vide Lab₂ Bar vidī Broz

⁵¹ i] ga Lab₁ *eum*

⁵² primini] premēni Vat₆ MR₁₆₁ Mosc Lab₁ Hum Bar Broz prēmēni Vat₁₀ N₁ N₂ Kuk premeni Lab₂ Pt

⁵³ drěvno] drivno MR₁₆₁ drevnie Lab₂ drěvnoe N₁ Hum Kuk drevno Mosc Bar Broz prēdne Vat₆ N₂ prēdnee Vat₁₀ pr'vo Lab₁ *pristino*

⁵⁴ oblačilo] *add.* tegotu Lab₂ *habitu*

- prêbi⁵⁸ rasmatrae redь života⁵⁹ ego i⁶⁰ obiçaê⁶¹ tegotu.⁶² Koliko⁶³ često⁶⁴ tvoraše m(o)litvi⁶⁵ i koliko smêranь⁶⁶ bê v⁶⁷ priêtii⁶⁸ veselь v puučenii(!)⁶⁹ bratie bil' bi. i êko vzdržanie⁷⁰ piče ego žestoti⁷¹ nikoliže slabost'⁷² skruši.⁷³ Vračь⁷⁴ že se s' eterim' mnihom'⁷⁵ vь⁷⁶ f. 69b otьčьstvo⁷⁷ roditelju sl|voeju juže umr'všima⁷⁸ ima ničtože⁷⁹ sebê⁸⁰ ot imêniê⁸¹ ne⁸² ostavi⁸³ vse bo ničimь razda h(rьst)a radi.

- 55 dva] *prae.* I Vat₆ Lab₁ i ·b̄ Mosc Lab₂ Hum Kuk ·b̄ MR₁₆₁ Mavr Vat₁₀ N₂ Pt ·ī i ·b̄ N₁
 56 mēseca] miseca Mosc Lab₂ mēsēca N₁ misēca Pt
 57 nego] nega Lab₁
 58 prēbi] prebi Vat₆ MR₁₆₁ Mosc Mavr Vat₁₉ N₂ Lab₁ Lab₂ Kuk Pt Bar Broz prebišь N₁
 Hum
 59 života] žitiê Lab₁
 60 i] *om.* Vat₆
 61 obiçaê] redь obiçaê Vat₁₀
 62 tegotu] *add.* ego Vat₁₀
 63 Koliko] toliko Vat₁₀ Lab₂
 64 često] čas'tno Mosc Lab₂ často Bar Broz *creber*
 65 m(o)litvi] m(o)l(i)tve Vat₆ Mosc Lab₂ Bar Broz m(o)l(i)tvь Mavr
 66 smêranь] smêrenь Vat₆ MR₁₆₁ Mosc Mavr N₂ Lab₁ Hum Kuk s'merань Vat₁₀ smerenь N₁
 Lab₂ Bar Broz
 67 v] *om.* Lab₂
 68 priêtii] prijat'i Hum
 69 puučenii(!)] poučeni Vat₆ Lab₂ Pt Bar Broz poučen'ii MR₁₆₁ Mosc N₂ Kuk poučenii
 Mavr Lab₁ N₁ Hum otpučenii(!) Vat₁₉ pučeni Vat₁₀
 70 vrzdr'žanie] vzdviženie Vat₆ v'zd'ranie Mosc vzdržanii Mavr N₂ Kuk
 71 žestoti] žestote Vat₆ Mosc Lab₂
 72 slabost'] slabosti Vat₆ Lab₁ Lab₂
 73 skruši] s'kriti Vat₆ *add.* i Mosc skrušaše Vat₁₀
 74 Vračь] Vrat' Vat₆ Vračši N₁ Vrativь Lab₁
 75 mnihom'] minihom Lab₂
 76 vь] va MR₁₆₁ Mosc Vat₁₉ N₁ Lab₂ Pt
 77 otьčьstvo] otačas'tvo Vat₆ Mosc N₁ Hum Pt otročst'vo Vat₁₀ otročьstvê N₂ otočas'tvo
 svoe Lab₁ otačas'tvo MR₁₆₁ Lab₂ Kuk *patria*
 78 umr'všima] umrvšema Vat₁₉
 79 ničtože] ničesože Vat₁₉ N₁ Hum nêčtože N₂ ničê MR₁₆₁
 80 sebê] sebe Lab₂ sebi MR₁₆₁ Pt
 81 imeniê] imeni MR₁₆₁ Mosc Vat₁₉ N₁ N₂ Lab₂ Hum Kuk imên'i eju Lab₁
 82 ne] *om.* MR₁₆₁ Vat₁₉ N₁ N₂ Lab₂ Hum Kuk Pt
 83 ostavi] vze N₁ Hum

Bêše⁸⁴ že tьgda⁸⁵ ot⁸⁶ lêtъ⁸⁷ đĩĩ (=15) tako⁸⁸ nagъ vьoru-
 ženъ⁸⁹ v h(rьst)a i vnide⁹⁰ v pustinju. Tьkmo⁹¹ vrêtičem⁹² udi⁹³
 pokriv⁹⁴ kožuhъ imêše⁹⁵ i (o)ponci⁹⁶ obuven' eže emu v prospênie⁹⁷
 dast'⁹⁸ Antonii⁹⁹ vrêtiče¹⁰⁰ uničiženo¹⁰¹ tьkmo¹⁰² đĩĩ (=15) raspla-
 čeniъ¹⁰³ smokavъ po zahodê¹⁰⁴ sl'nca êdêêše.¹⁰⁵ Ot đĩĩ (=15)¹⁰⁶
 ubo lêtъ¹⁰⁷ do dvadesetago¹⁰⁸ vrêmene¹⁰⁹ svoego¹¹⁰ lêta¹¹¹ znoi¹¹²
 i dьžd'¹¹³ v malê¹¹⁴ kojici(!)¹¹⁵ podklanaše¹¹⁶ se¹¹⁷ juže¹¹⁸ siti-

84 Bêše] Biše Lab₂85 tьgda] tag'da Lab₁ Lab₂86 ot] od N₁87 lêtъ] letъ Lab₂88 tako] taki Lab₁ Tagda Lab₂89 vьoruženъ] vaoruženъ MR₁₆₁ Mosc N₁ Lab₁ Lab₂ prae. i Vat₆ N₂90 vnide] i Vat₆91 Tьkmo] takmo MR₁₆₁ N₁ Lab₂ tkmo Lab₁92 vrêtičem'] vretičem' MR₁₆₁ Lab₂ vrêcičemъ Mosc vrêtičemъ ed(i)nimъ N₁ vrêcičemъ Lab₁
 vrêcičem' edin(i)mъ Hum vrêcičemъ Kuk sacco93 udi] po udêhъ N₁ add. svoje Lab₁94 pokriv] i Vat₆ Mosc Lab₁ add. odêhъ N₁95 imêše] imiše MR₁₆₁ Lab₂

96 (o)ponci] opun'ci Kuk

97 prospênie] prospenie MR₁₆₁ N₂ Lab₂ Hum Kuk

98 dast'] podastъ Kuk

99 Antonii] An'toni N₂100 vrêtiče] vretiče MR₁₆₁ Mosc vrêciče N₂ Hum vrêciče Lab₁ vrêče Kuk101 uničiženo] oničiženo Lab₁102 tьkmo] Tak'mo MR₁₆₁ Lab₁ Lab₂103 rasplačeniъ] razplačeniъ N₁104 zahodê] zahodi MR₁₆₁ Mosc Lab₂105 êdêêše] jêdêše Vat₆ jdiše MR₁₆₁ êdêše N₁ N₂ Lab₁ Hum êdiše Lab₂ êdêše Kuk106 đĩĩ] om. Vat₆ petago ubo na deseto Kuk107 lêtъ] letъ Lab₂ l(ê)ta Kuk108 dvadesetago] dvadeset'nago Mosc Lab₂ Kuk ĩnogo N₁ ĩ go Lab₁ Hum109 vrêmene] vrimene Lab₂

110 svoego] svoga Mosc

111 lêta] leta Lab₂112 znoi] v znoi Mosc N₁ Lab₂ Kuk v znojъ Lab₁ v znojĭ Hum113 dьžd'] daždъ Vat₆ N₂ v' daždi Mosc Hum Kuk v žaždi N₁ v daždъ Lab₁ Lab₂114 malê] malĭ Mosc N₁ Lab₂115 kojici] kućici Mosc N₁ N₂ Lab₂ Hum Kuk kućicê Vat₆ Lab₁ O upotrebi ĭ za ê u hrvatskoglagojskim tekstovima usp. M. Mihajević, *Generativna fonologija hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika*, Filozofski fakultet, Zagreb 1991, 45-46. Autor ovu pojavu nalazi u starijim, i to krčkim rukopisima, u *I. Vrbničkom, IV. Vrbničkom, Padovan-*

skom brevijaru i Brevijaru Vida Omišljanina, a osim toga i u Pazinskom fragmentu *Nikodemova evanđelja*.

- 116 podklanaše] pod'kladaše Vat₆ Lab₂ Hum Kuk pokladaše N₁
 117 se] *om.* Mosc
 118 juže] ku Lab₁
 119 sitiem'] sit'emь Vat₆ Mosc Lab₁ Lab₂ sit'jemь N₁
 120 bē] b(ē)še Mosc N₁ N₂ Lab₁ Hum
 121 Stvorenaē] S'tvorena Vat₆ Kuk *add.* že N₁
 122 mala] *om.* Vat₆ Lab₂ Hum
 123 dn(ь)сѣ] današni danь N₁ danasь Lab₂
 124 prēbivaet'] prebivaetь Vat₆ Mosc N₂ Lab₁ Lab₂ Hum Kuk
 125 v širotu] *prae.* êže e(stь) Lab₁
 126 nogi] noge Lab₂
 127 v visotu] va visotu N₁ Lab₁ vь visotu N₂
 128 presmēreno] presmērnoe Vat₆ prēsmereno N₁ presmereno N₂ Lab₂ Hum
 129 dl'gota] d'lgoča Mosc Lab₂
 130 malo veče] manьša Lab₁ malo veči Lab₂
 131 tee'ce] t(ē)lo ego N₁ telce Mosc N₂ Lab₂ Kuk tēl'ce ego Lab₁ Hum *corpusculum*
 132 vēruet'] veruetь Mosc N₁ Lab₂
 133 edinoju] ed'noju Mosc *add.* kratь N₂
 134 l(ē)ti] l(ē)tē Vat₆ Mosc N₁ Lab₂ Hum Kuk
 135 кѣ] ka Mosc k N₂ Lab₁
 136 dnevi] d(ь)nevē Vat₆ Lab₁ *add.* prazd'nika Paski N₁ Hum
 137 Pьshi] Paski Vat₆ Lab₁ Mosc N₂ Lab₂ Kuk
 138 postrigaše] pod'strigaše Vat₆ Mosc N₁ Lab₂ N₂ Hum Kuk
 139 na] нь N₂
 140 golē] goli Mosc N₁ Lab₂ Hum
 141 postēli] *om.* Vat₆ N₂ Lab₁ Kuk *prae.* na Mosc a ne na posteli N₁ Hum na posteli Lab₂
 142 na prahu] *prae.* i N₁ Lab₂ Hum
 143 vzlēgaše] v'zligaše Mosc Lab₂ Hum
 144 Vrēcičem'] V'retičemь Mosc Lab₂ Vrēcičimь N₂ Vrētičemь N₁ Lab₁
 145 edinemь] ed'nēmь Mosc N₂ Lab₁ Kuk ednimь N₁ Lab₂
 146 imže] kēm' Lab₁
 147 odēvan'] odēvaemь Vat₆ Lab₁ N₂ odivaemь Mosc Lab₂ odēvaše se N₁ Hum odēнь Kuk
 148 nikoliže] *add.* ot z(e)mle N₁ Hum Kuk
 149 vzdvi(za)še] dvizaše se N₁ v'zdvigaše Lab₁ *lavans cum levans* commutatur
 150 se] *om.* Kuk
 151 prēmēni] premēni Vat₆ Mosc N₂ Hum Lab₁ prēmēni N₁ Kuk premini Lab₂
 152 v] *om.* Kuk
 153 suknu] suknu Vat₆ Lab₁ Hum Mosc N₁ N₂ Kuk
 154 Тькмо] takmo N₁ Lab₁ Lab₂ razvē Kuk
 155 ejuže] juže Mosc
 156 prvēe] prvuju edinoju N₁ prьvoju N₂ prvie Lab₂ prvuju Hum
 157 (r)azd'rtoju] razdrtuju Hum
 158 odēнь] odē N₂ odemь Lab₂ odēvenь Kuk

f. 69c em¹¹⁹ i popirom' pokril' bê.¹²⁰ Stvorenaê¹²¹ obo(!) kučica mala¹²²
kučica daže do dn(ь)сѣ¹²³ прѣбивае¹²⁴ v širotu¹²⁵ ġ̃ (=4) nogi¹²⁶ v
visotu¹²⁷ đ̃ (=5) nogъ. Se estъ žitie presmêllreno.¹²⁸ Vistinu
dl'gota¹²⁹ ee malo veče¹³⁰ neže teel'ce(!)¹³¹ bê. êko veče grobъ neže
dom' vêruet'¹³² se. Vlasi že edinoju¹³³ v lêtî¹³⁴ kb¹³⁵ dnevi¹³⁶
Pъshi¹³⁷ postrigaše¹³⁸ na¹³⁹ golê¹⁴⁰ z(e)mli postêli¹⁴¹ na prahu¹⁴²
daže do semr'ti vzlêgaše.¹⁴³ Vrêcičem'¹⁴⁴ edinêmь¹⁴⁵ imže¹⁴⁶ bê
odêvan'¹⁴⁷ eže nikoliže¹⁴⁸ vzdvi(z)aše¹⁴⁹ ni se¹⁵⁰ prêmeni¹⁵¹ v¹⁵²
druguju suknu.¹⁵³ Tьkmo¹⁵⁴ ejuže¹⁵⁵ prvêe¹⁵⁶ (r)azd'rtoju¹⁵⁷ bê
odêнь¹⁵⁸ pisma¹⁵⁹ že s(ve)taê pametivo¹⁶⁰ drže¹⁶¹ po m(o)l(i)tvê¹⁶²
ps(a)lmi¹⁶³ čtêše¹⁶⁴ lêki¹⁶⁵ prêd'¹⁶⁶ b(ogo)mь¹⁶⁷ prêd'stoe.¹⁶⁸

¹⁵⁹ pisma ... prêd'stoe] *om.* Lab₁

¹⁶⁰ pametivo] pametivъ Vat₆ patovi(!) Mosc

¹⁶¹ drže] udrže Vat₆ d'ržaše N₁ Hum

¹⁶² m(o)litvê] molitvi Lab₂

¹⁶³ ps(a)lmi] p(i)smi Vat₆ Lab₂ pis'mê Mosc *psalmos*

¹⁶⁴ čtêše] čtiše Mosc N₁ Lab₂ Hum Kuk čteše N₂

¹⁶⁵ lêki] liki Mosc

¹⁶⁶ prêd'] pred' Vat₆ Mosc Lab₂ Kuk

¹⁶⁷ b(ogo)mь] nimь Mosc Lab₂

¹⁶⁸ prêd'stoe] pred'stoe Vat₆ Kuk pris'toe Mosc prestoe Lab₂.

S a ž e t a k

U hrvatskoglagoljskim brevijarima koji sadrže *Proprium sanctorum* za mjesec listopad na blagdan sv. Hilariona Opata, 21. listopada, nalazi se oficij u njegovu čast. U toj službi čitaju se lekcije iz Jeronimove legende *Vita s. Hilarionis abbatis*, koje sadrže opis Hilarionova rođenja i školovanja, odlazak u pustinju i opis anahoretskoga života. U hrvatskoglagoljskim tekstovima postoji više leksičkih i prijevodnih zanimljivosti. Brevijarska Hilarionova legenda, kao i brevijarska legenda o sv. Pavlu Pustinjaku, potvrđuju postojanje hrvatskoglagoljskih prijevoda latinskih *Vitae Patrum*.

S u m m a r y

THE LIFE OF HILARION ABBOT IN CROATOGLAGOLITIC BREVIARIES

In Croato-Glagolitic breviaries which for the October contains *Proprium sanctorum* at the holiday of St. Hilarion Abbat (21 October) it is found the office in his honour. In this office the lessons from the St. Jerome's *Vita s. Hilarions abbatis* are read, which contains the description of Hilarion's youth and education, his departure in the desert and his monastic life. Croato-Glagolitic texts preserve some lexical and translational interesting details. Hilarion's legend in breviaries, as well as the legend on St. Paul Eremit, confirms the existance of Croato-Glagolitic translations of the Latin *Vitae Patrum*.

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 13. veljače 2003.

Autor: Vesna Badurina-Stipčević

Staroslavenski institut

Zagreb